

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΩΝ. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ «ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ» (Ιούλιος 2005)

Συγγραφέας: ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΠΑΛΙΑΣ

I. Γενικές παρατηρήσεις

Οι ρυθμίσεις για τα απορρίμματα είναι κατεξοχήν πολιτικές. Αυτό συμβαίνει διότι, αν και δεν συνεγείρουν τους πολίτες, όπως π.χ. τα ζητήματα της προστασίας της βιοποικιλότητας, ούτε δημιουργούν αντιπαλότητες, όπως τα ζητήματα των νέων τεχνολογιών (π.χ. οι Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί), ωστόσο δημιουργούν κοινωνικές αντιπαραθέσεις -μερικές φορές οξείες-, ιδίως όταν πρόκειται για την εγκατάσταση δραστηριοτήτων διαχείρισης των στερεών αποβλήτων.

Είναι απ' όλους αποδεκτό ότι το πρόβλημα των απορριμάτων στην Ε.Ε. παραμένει οξύ, παρά τις κανονιστικές ρυθμίσεις που σημειωτέον χρονολογούνται από το 1975. Η αυξητική τάση παραγωγής των στερεών αποβλήτων και η διαφορετική ιεράρχηση των μεθόδων διαχείρισής τους από τα κράτη μέλη^[1] καθιστά αυτό το ζήτημα ένα από τα πιο ακανθώδη και δυσεπίλυτα του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος^[2]. Οι κοινοτικές ρυθμίσεις για τη διαχείριση των στερεών αποβλήτων^[3] χαρακτηρίζονται από τεχνική πολυπλοκότητα και κανονιστική χαλαρότητα, στοιχεία που οδηγούν σε πολλές δικαστικές διαμάχες σε όλα τα κράτη μέλη^[4]. Οι κανονιστικές ρυθμίσεις του εθνικού μας δικαίου, οι οποίες συνίστανται αποκλειστικά στη μεταφορά στο εσωτερικό μας δίκαιο των αντίστοιχων κοινοτικών, διακρίνονται από τα ίδια χαρακτηριστικά^[5], μάλιστα δε με ακόμη μεγαλύτερη ένταση. Τα ως άνω χαρακτηριστικά έχουν άμεσες επιπτώσεις στο δικαστικό έλεγχο, ο οποίος χαρακτηρίζεται από σημαντικές διακυμάνσεις^[6]. Ειδικότερα, η τεχνική πολυπλοκότητα (κυρίως διαδικαστικού χαρακτήρα), όταν ελέγχεται ευρέως και αυστηρά, οδηγεί σε ακύρωση των πράξεων, (καθώς πολλές φορές τα όργανα της Διοίκησης δεν συμμορφώνονται πλήρως προς τις λεπτομερείς ρυθμίσεις), όταν δε ελέγχεται στενά και περιορισμένα οδηγεί στην επικύρωσή τους. Από την άλλη πλευρά, η κανονιστική χαλαρότητα οδηγεί σε διαφορετική αντιμετώπιση από τα δικαστήρια, τόσο τα εθνικά όσο και τα κοινοτικά, των ίδιων εν πολλοίς ζητημάτων, με

αποτέλεσμα να υπάρχει ανασφάλεια δικαίου[7]. Πράγματι, βασικές νομικές έννοιες της νομοθεσίας, όπως αυτή του «στερεού αποβλήτου» -η οποία μάλιστα συνιστά την κεντρική εννοιολογική κατηγορία των κοινοτικών ρυθμίσεων για τα απορρίματα-, ή της «απόρριψης»[8] διακρίνονται από ασάφεια, περιπλοκότητα και αοριστία[9].

Επειδή το ζήτημα του προσδιορισμού των εννοιών που εμπεριέχονται στη νομοθεσία είναι θεμελιώδους σημασίας (ιδίως σε ό,τι αφορά στις έννοιες της «διάθεσης» και της «προσωρινής «αποθήκευσης»), θα ήταν σκόπιμο να επιμείνουμε για λίγο σε αυτό. Παρατηρούμε λοιπόν ότι στη μεν Οδηγία 75/442 ως «στερεό απόβλητο» νοείται «κάθε ουσία ή αντικείμενο, το οποίο ο κάτοχός του αποβάλλει ή υποχρεούται να αποβάλλει, δυνάμει των διατάξεων της εν ισχύι εθνικής νομοθεσίας» (άρθρο 1 α) της Οδηγίας), στη δε Οδηγία 91/156 ως «απόβλητο» νοείται «κάθε ουσία ή αντικείμενο που εμπίπτει στις κατηγορίες του Παραρτήματος I και το οποίο ο κάτοχός του απορρίπτει ή προτίθεται ή υποχρεούται να απορρίψει» (άρθρο 1 α) της τροποποιητικής Οδηγίας). Από την ορολογία που χρησιμοποιείται στην τροποποιητική οδηγία προκύπτει ότι διευρύνεται η έννοια του «αποβλήτου» και περιλαμβάνει το υποκειμενικό στοιχείο (η πρόθεση της απόρριψης) και το αντικειμενικό στοιχείο (υποχρέωση απόρριψης)[10]. Περαιτέρω στην αρχική οδηγία 75/442 ως «διάθεση» ορίστηκε «η συγκέντρωση, διαλογή, μεταφορά, επεξεργασία των αποβλήτων ως και η εναποθήκευση και η απόθεσή τους επί ή εντός του εδάφους» (άρθρο 1 β), ενώ στην τροποποιητική οδηγία 91/156 ως «διάθεση» ορίστηκε «κάθε εργασία που προβλέπεται στο Παράρτημα II Α» (άρθρο 1 ε).

Τίθεται κατ' αρχάς το ερώτημα αν η αντικατάσταση του όρου «αποβάλλει» με τον όρο «απορρίπτει» διασαφηνίζει τα πράγματα. Δεν φαίνεται κάτι τέτοιο, διότι στην τροποποιητική οδηγία 91/156 δεν προσδιορίζεται ο όρος «απορρίπτει», απλώς προβλέπονται δύο διαφορετικές λίστες εργασιών (Παράρτημα IIA για τις εργασίες διάθεσης και Παράρτημα IIB για τις εργασίες αξιοποίησης), χωρίς να καθίσταται σαφές εάν οι δύο τύποι εργασιών εμπίπτουν στην έννοια της «απόρριψης», καθώς η έννοια του «αποβλήτου δεν συνδέεται» με τις λίστες του Παραρτήματος II[11]. Επομένως, οι όροι «απόβλητο» και «απορρίπτει», θεμελιώδους σημασίας για τη συνολική λειτουργία της κοινοτικής νομοθεσίας για τα απόβλητα, παραμένουν αόριστοι και δύσκολα προσεγγίσιμοι[12].

Εξ αυτού του λόγου παραμένουν ασαφείς και οι έννοιες «εργασίες διάθεσης» και

«εργασίες αξιοποίησης» που περιλαμβάνονται στην τροποποιητική οδηγία. Στην υπόθεση *Criminal Proceedings κατά Euro Tombesi*^[13] ο Γενικός Εισαγγελέας *Francis Jacobs* επισήμανε ότι «οι έννοιες «εργασίες διάθεσης» και «εργασίες αξιοποίησης» δεν φαίνεται να είναι πλήρως καθορισμένες. Διότι, σύμφωνα με την Οδηγία, 'το παράρτημα IIΑ σκοπεύει να περιλάβει τις εργασίες διάθεσης, όπως αυτές εμφανίζονται στην πράξη, και το παράρτημα IIΒ σκοπεύει να περιλάβει τις εργασίες αξιοποίησης, όπως αυτές διεξάγονται στην πράξη'. Από αυτό προκύπτει ότι οι λίστες είναι απλώς ενδεικτικές και στηρίζονται στην υπάρχουσα εμπειρία» (παραγρ. 51 των Προτάσεων). Η έλλειψη σαφούς καθορισμού των εννοιών «εργασίες διάθεσης» και «εργασίες αξιοποίησης» διαπιστώνεται από το ΔΕΚ, το οποίο τονίζει ότι είναι δύσκολο να οριοθετηθούν^[14]. Μάλιστα δε το Δικαστήριο στην υπόθεση *ARCO*^[15] κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «Επομένως, στο πρώτο ερώτημα και στις δύο υποθέσεις πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το γεγονός ότι μια ουσία όπως τα *LUWA-bottoms* ή τα ροκανίδια ξύλου τυγχάνει μιας εργασίας αναφερόμενης στο παράρτημα IIΒ της οδηγίας δεν επιτρέπει το συμπέρασμα ότι πρόκειται περί απορρίψεως της ουσίας αυτής και δεν πρέπει επομένως να θεωρηθεί η εν λόγω ουσία απόβλητο υπό την έννοια της οδηγίας.» Παράγρ. 51 της απόφασης). Φαίνεται λοιπόν ότι εκείνο που απασχολεί το Δικαστήριο είναι η αποτελεσματική υλοποίηση ενός από τους στόχους της οδηγίας 75/442 που είναι η «αξιοποίηση των αποβλήτων» (άρθρο 1 β). Γι' αυτό το λόγο προβαίνει σε δημιουργική ερμηνεία (δεν λαμβάνει δηλαδή υπόψη του το παράρτημα II Β), έτσι ώστε να μην υπαχθούν τα *LUWA-bottoms* ή τα ροκανίδια ξύλου στην έννοια του αποβλήτου και, κατά συνέπεια, να μην ισχύσουν οι πολύπλοκες ρυθμίσεις για τα απόβλητα που θα δυσχεράνουν την αξιοποίησή τους.

Με βάση τα παραπάνω προκύπτει ότι οι προαναφερόμενες έννοιες-κλειδιά της κοινοτικής νομοθεσίας παραμένουν ασαφείς και αόριστες. Αυτό το αναγνωρίζει και η Επιτροπή, η οποία τονίζει ότι 'είναι έτοιμη να διεξάγει συζήτηση για τον ορισμό του απόβλητου', ενώ για τις «εργασίες διάθεσης και αξιοποίησης» επιζητεί σχόλια αναφορικά με τον ορισμό τους^[16]. Παράλληλα, από τις παρατιθέμενες αποφάσεις του ΔΕΚ διαπιστώνουμε ότι το εννοιολογικό κενό καλύπτεται με μια δημιουργική προσέγγιση των ζητημάτων, η οποία έχει σαν άξονα αναφοράς την υλοποίηση των στόχων της οδηγίας που είναι το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας^[17].

Από την παραπάνω ενδεικτική περιοδολόγηση του κοινοτικού δικαίου, τόσο στη

θεωρία όσο και στη νομολογία, μπορούμε να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι η αποτελεσματική αντιμετώπιση του προβλήματος των αποβλήτων δεν έχει να κάνει με μια ακραιφνώς φορμαλιστική προσέγγιση της νομοθεσίας αλλά με την «πραγματιστική» κρίση και ανάλυση της κάθε συγκεκριμένης περίπτωσης[18], η οποία ανήκει προεχόντως στις αρμόδιες εθνικές αρχές, υπό την προϋπόθεση ότι θα προωθούνται οι στόχοι της νομοθεσίας, δηλαδή η προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας[19]. Σε αυτή την αντίληψη εντάσσονται, κατά τη γνώμη μου, δύο σημαντικές αποφάσεις οι οποίες μάλιστα αφορούν στο ζήτημα των στερεών αποβλήτων: η απόφαση του ΔΕΚ της 1ης Απριλίου 2004[20] και η απόφαση του ΣΤΕ 769/2005[21], στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω.

II. Τα κρίσιμα ζητήματα σχετικά με την «προσωρινή αποθήκευση»

Τα κρίσιμα ζητήματα αφορούν: Α) στην έννοια του όρου «προσωρινή αποθήκευση», Β) στην αναγκαιότητα προηγούμενου σχεδιασμού για τη νομιμότητα παροχής αδείας για διάθεση των αποβλήτων, και Γ) στα ζητήματα ουσίας.

A. Η έννοια της «προσωρινής αποθήκευσης»

1. Οι διατάξεις της ΚΥΑ ΗΠ 50910/2727/2003

Το ρυθμιστικό πλαίσιο για τη διαχείριση των στερεών αποβλήτων καθορίζεται από την ΚΥΑ ΗΠ 50910/2727/2003. Παρά το γεγονός ότι η κοινοτική πολιτική για τα απόβλητα στηρίζεται σε μια ιεράρχηση των μεθόδων διαχείρισής τους - πρόληψη ή μείωση, ανακύκλωση, διάθεση-[22] με σαφή προτεραιότητα των πρώτων έναντι της τελευταίας[23], εν τούτοις η πολιτική της χώρας μας λειτουργεί αντίστροφα,

ανάγοντας τη διάθεση ως πρώτη προτεραιότητα. Μπροστά λοιπόν σε αυτή την κατάσταση συνιστά κρίσιμο στοιχείο ο τρόπος προσέγγισης της έννοιας της διάθεσης, της οποίας ένα από τα σημαντικά στοιχεία αποτελεί η ειδικότερη έννοια της «προσωρινής αποθήκευσης».

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της ΚΥΑ 50910/2003, ορίζεται ως «διαχείριση» η συλλογή, μεταφορά, μεταφόρτωση, η προσωρινή αποθήκευση, η αξιοποίηση και η διάθεση των αποβλήτων (παρ. δ). Ακολουθώντας, ως «προσωρινή αποθήκευση» ορίζεται η αποθήκευση των αποβλήτων για ορισμένο χρόνο σε εγκεκριμένο χώρο ή εγκατάσταση, μέχρι να πραγματοποιηθεί η μεταφορά τους σε εγκεκριμένη εγκατάσταση επεξεργασίας ή τελικής διάθεσης (παρ. ια). Στη συνέχεια, ορίζεται ως «εγκεκριμένος χώρος ή εγκατάσταση διάθεσης ή αξιοποίησης στερεών αποβλήτων», κάθε χώρος ή εγκατάσταση, με την κατάλληλη υποδομή και εξοπλισμό, στον οποίο διενεργείται η διάθεση ή αξιοποίηση των στερεών αποβλήτων (παρ. ιδ). Η παράλειψη της «προσωρινής αποθήκευσης» από την παρ. ιδ οφείλεται στο ότι αναφέρεται ρητά στην παραπάνω παράγραφο ια. Ως υποχρεωμένος φορέας για την προσωρινή αποθήκευση ορίζεται ο φορέας του άρθρου 12 του ν. 1650/86, και είναι οι ΟΤΑ (άρθρο 7.2α της ΚΥΑ 50910/2003).

Παρατηρούμε ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις και αλλαγές στην ισχύουσα ΚΥΑ 50910/2003 σε σχέση με την προηγούμενη ΚΥΑ 69728/824/17-5-1996, την οποία κατήργησε με το άρθρο 16. Συγκεκριμένα, στη ΚΥΑ 69728/1996 ορίζεται στο άρθρο 2 η «προσωρινή αποθήκευση» ως η τοποθέτηση των αποβλήτων σε ορισμένο και κατάλληλο χώρο μέχρι να πραγματοποιηθεί η συλλογή τους. Είναι λοιπόν προφανής η διαφορά με την ισχύουσα διάταξη, καθώς με την τελευταία η προσωρινή αποθήκευση δεν είναι η τοποθέτηση σε κατάλληλο χώρο μέχρι να πραγματοποιηθεί η συλλογή των απορριμάτων, αλλά η αποθήκευση για ορισμένο χρόνο σε εγκεκριμένο χώρο ή εγκατάσταση. Επί πλέον, ενώ στη ΚΥΑ 69728/96 η προσωρινή αποθήκευση γίνεται με ευθύνη του κυρίου ή κατόχου του χώρου από τον οποίο προέρχονται τα απόβλητα (άρθρο 6), στην εν ισχύει ΚΥΑ 50910/2003 γίνεται από τον οικείο ΟΤΑ. Ακόμη δε υπό το καθεστώς της καταργηθείσας ΚΥΑ 69728/96, όταν την προσωρινή αποθήκευση διενεργεί ΟΤΑ δεν απαιτείται έγκριση περιβαλλοντικών όρων (άρθρο 10), ενώ στην εν ισχύει ΚΥΑ απαιτείται έγκριση (άρθρο 8).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις στις δύο

ως άνω ΚΥΑ. Με την εν ισχύουσα ΚΥΑ υφίσταται διάκριση μεταξύ διάθεσης και προσωρινής αποθήκευσης, πλην όμως η τελευταία διαφοροποιείται κυρίως ως προς το χρόνο διάρκειας της εναπόθεσης. Αυτή η διαφοροποίηση υπάγει την προσωρινή αποθήκευση σε διαφορετικό καθεστώς από την οριστική διάθεση, κυρίως αναφορικά με την κατάταξη του έργου. Το γεγονός ότι δεν ορίζεται τι συνιστά προσωρινή αποθήκευση, ενώ κάτι τέτοιο συμβαίνει με τη διάθεση (Παράρτημα IV. Α της ΚΥΑ 50910/2003), όπου ορίζεται ως διάθεση η απόθεση πάνω ή μέσα στο έδαφος (D1), δεν σημαίνει ότι η προσωρινή αποθήκευση δεν μπορεί να συντελεστεί μέσω της εναπόθεσης πάνω ή μέσα στο έδαφος. Απεναντίας αυτό επιβάλλεται να γίνει τόσο εν όψει του νέου ορισμού της προσωρινής αποθήκευσης όσο και εν όψει του σκοπού της ρύθμισης που είναι η εξασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας (άρθρο 1 της ΚΥΑ 50910/2003).

Αυτή επιτυγχάνεται με τη χρησιμοποίηση των βέλτιστων διαθέσιμων τεχνικών (BAT ή BATNEC) που αποτελεί υποχρέωση που πηγάζει από το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος [24]. Γι' αυτό το λόγο, παράλληλα με την εκπόνηση μελέτης για την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων, απαιτείται και η εκπόνηση τεχνικών μελετών σχεδιασμού των εγκαταστάσεων (άρθρο 8 ΚΥΑ 50910/2003). Συνεπώς, η προσωρινή εναπόθεση η οποία διενεργείται μέσω της ταφής δεν υποκρύπτει οριστική διάθεση, αλλά δραστηριότητα που επιβάλλεται για την επίτευξη του υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας (άρθρο 174 ΣυνθΕΚ), υπηρετεί δε τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης που αποτελούν γενικές αρχές του κοινοτικού και του εσωτερικού δικαίου. Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω το έργο της προσωρινής αποθήκευσης υπό το νέο καθεστώς της ΚΥΑ 50910/2003 δεν εμπίπτει στο παράρτημα IV. Α της ΚΥΑ 50910/2003, δεν εντάσσεται δηλαδή στην κατηγορία Α αλλά στη Δεύτερη κατηγορία, Υποκατηγορία 4.

Σε ό,τι αφορά στην εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 8, 9 και 11 της ΚΥΑ 11014/703/2003, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι, σύμφωνα με τη ρητή διάταξη του άρθρου 8 της ΚΥΑ 50910/2003, η αδειοδότηση της δραστηριότητας της προσωρινής αποθήκευσης των απορριμάτων υπάγεται αποκλειστικά στις διατάξεις των άρθρων 8 και 9 της ΚΥΑ 11014/703/2003.

Ωστόσο έχει διατυπωθεί η άποψη ότι υπό τον όρο «προσωρινή αποθήκευση» υποκρύπτεται μόνιμη διάθεση των απορριμμάτων, φαίνεται δε να την ασπάζεται και

το ΣτΕ[25]. Επ' αυτού πρέπει να παρατηρηθούν τα ακόλουθα: Ο λόγος που προβλέφθηκε στις ως άνω ΚΥΑ ως επί μέρους διακριτό στοιχείο της «διαχείρισης», ενώ δεν υπάρχει στην οδηγία, οφείλεται στο γεγονός ότι στη χώρα μας λειτουργούν περί τους 1.300 ανεξέλεγκτοι χώροι διάθεσης απορριμάτων (χωματερές) που καθιστούν το πρόβλημα εκρηκτικό, πράγμα που δεν συμβαίνει σε κανένα άλλο κράτος μέλος. Επιβάλλεται εξ αυτού του λόγου, το γρηγορότερο δυνατόν, να εξαλειφθεί ή να περιοριστεί δραστικά αυτό το απαράδεκτο φαινόμενο. Επειδή λοιπόν η δημιουργία μόνιμων χώρων διάθεσης των απορριμάτων είναι μια αργή και με μεγάλο κόστος διαδικασία, επελέγη από τη διοίκηση η «προσωρινή αποθήκευση» σαν ένας από τους τρόπους της «διαχείρισης» ως πρώτο άμεσο μέτρο αντιμετώπισης αυτού του πελώριου για τη χώρα προβλήματος. Ήλλωστε η καταδίκη της Ελλάδας από το ΔΕΚ[26] δεν οφείλεται σε πλημμελή ή εσφαλμένη μεταφορά της οδηγίας αλλά στην έλλειψη μέτρων για τον περιορισμό και την εξάλειψη των ανεξέλεγκτων χώρων διάθεσης.

2. Οι διατάξεις της ΚΥΑ με αρ. 29407/3508/2002

Προς περαιτέρω διασαφήνιση πρέπει να τονίσουμε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. η της ΚΥΑ με αρ. 29407/3508/2002 σχετικά με τα μέτρα και τους όρους για την υγειονομική ταφή των αποβλήτων, ορίζεται ως «χώρος υγειονομικής ταφής» (ΧΥΤΑ) κάθε χώρος διάθεσης αποβλήτων για την απόθεση των αποβλήτων επί ή εντός του εδάφους ή υπογείως, στους οποίους συμπεριλαμβάνεται και «κάθε μόνιμος (δηλαδή χρησιμοποιούμενος άνω του έτους) χώρος προσωρινής αποθήκευσης αποβλήτων», εξαιρουμένης μεταξύ των άλλων «της αποθήκευσης αποβλήτων πριν από τη διάθεση για διάστημα μικρότερο του έτους». Από τις ως άνω διατάξεις προκύπτει σαφώς ότι ως χώρος υγειονομικής ταφής θεωρείται και αυτός της προσωρινής αποθήκευσης, για διάστημα μεγαλύτερο του έτους. Το γεγονός ότι για την προσωρινή αποθήκευση μικρότερη του ενός έτους δεν χρειάζεται υγειονομική ταφή, δεν σημαίνει ότι, όταν επιχειρείται, μας οδηγεί αναπόδραστα στην έννοια της οριστικής διάθεσης ή ότι την υποκρύπτει, αλλά ότι η διοίκηση δεν είναι υποχρεωμένη σ' αυτή την περίπτωση να προβεί σε υγειονομική ταφή. Ωστόσο η διοίκηση, οφείλει εφαρμόζοντας τις αρχές της

πρόληψης (για τους γνωστούς κινδύνους βλάβης της υγείας ή/και του περιβάλλοντος που συνδέονται με την έκθεση στα απόβλητα) και της προφύλαξης (για τους άγνωστους ή υποπτευόμενους κινδύνους βλάβης της υγείας ή/και του περιβάλλοντος που συνδέονται με την έκθεση στα απόβλητα), να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα, τα οποία πρέπει να περιλαμβάνονται στη ΜΠΕ, με βάση την οποία εγκρίνονται οι περιβαλλοντικοί όροι για την δραστηριότητα διαχείρισης των στερεών αποβλήτων. Με άλλα λόγια, τα εν λόγω μέτρα πρέπει να κατατείνουν στην ασφαλή ταφή των αποβλήτων σε χώρο προσωρινής αποθήκευσης.

Όσα αναφέραμε πιο πάνω ενισχύονται και από το ότι η τροποποιητική Οδηγία 91/156/ΕΟΚ που μεταφέρθηκε στην εσωτερική έννομη τάξη με την ΚΥΑ με αρ. ΗΠ 50910/2727/2003 δεν περιλαμβάνει τον όρο «προσωρινή αποθήκευση» στην έννοια της «διαχείρισης». Συνεπώς, η ένταξη αυτού του όρου στην ως άνω ΚΥΑ στην έννοια της «διαχείρισης», διακριτού από τη «συλλογή» και τη «διάθεση», απαιτεί να γίνεται η προσωρινή αποθήκευση με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται το απαιτούμενο υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας (Προοίμιο της Οδηγίας), όπως συμβαίνει με τη «συλλογή» και τη «διάθεση».

Σχετικά με τα παραπάνω μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες το ΔΕΚ στην απόφασή του της 5ης Οκτωβρίου 1999[27]. Αφού επισημαίνει, όπως είναι άλλωστε προφανές, ότι η «προσωρινή αποθήκευση» δεν εμπίπτει στην έννοια της «διαχείρισης» του άρθρου 1 δ της οδηγίας (παράγρ. 46 της απόφασης), τονίζει στη συνέχεια ότι “...οι αρμόδιες εθνικές αρχές υποχρεούνται, όσον αφορά τις εργασίες προσωρινής αποθήκευσης, να εποπτεύουν την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 4 της οδηγίας 75/442” (παράγρ. 55 της απόφασης). Εν προκειμένω, και για τον επιπρόσθετο λόγο ότι η «προσωρινή αποθήκευση» εμπίπτει στην έννοια της «διαχείρισης» (άρθρο 2 περ. δ της ως άνω ΚΥΑ 50910/2003), απαιτείται αυτή να γίνεται σύμφωνα με το άρθρο 4 της οδηγίας 75/442, όπως τροποποιήθηκε. Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε το γεγονός ότι η συμπερίληψη στην ως άνω ΚΥΑ της «προσωρινής αποθήκευσης» στην έννοια της «διαχείρισης» δεν αμφισβητήθηκε από τα κοινοτικά όργανα[28].

B. Το ζήτημα του προηγούμενου σχεδιασμού

Είναι γνωστό ότι επιβάλλεται να υφίσταται εθνικός και περιφερειακός σχεδιασμός διαχείρισης των αποβλήτων[29]. Στην περίπτωση που δεν υφίσταται περιφερειακός σχεδιασμός, σύμφωνα με τις προβλέψεις του νόμου, τίθεται το ερώτημα: είναι δυνατόν να δοθεί άδεια είτε προσωρινής αποθήκευσης είτε οριστικής διάθεσης, αν και δεν υφίσταται ακόμη περιφερειακός σχεδιασμός διαχείρισης στερεών αποβλήτων; Στο παραπάνω ερώτημα έδωσε θετική απάντηση το ΔΕΚ στην απόφαση της 1ης Απριλίου 2004[30]. Συγκεκριμένα, κλήθηκε το Δικαστήριο να απαντήσει σε προδικαστικά ερωτήματα που του έθεσε το βελγικό Conseil d'Etat σύμφωνα με το άρθρο 234 ΕΚ. Ένα από τα ερωτήματα που τέθηκαν ήταν το εξής: «Τα άρθρα 4, 5 και 7 της Οδηγίας 75/442/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 91/156/ΕΟΚ σε συνδυασμό ή όχι με το άρθρο 9, αποκλείουν τη δυνατότητα ενός κράτους μέλους, το οποίο δεν υιοθέτησε εντός καθορισμένης χρονικής περιόδου σχέδιο ή σχέδια διαχείρισης των αποβλήτων, να εγκρίνει μεμονωμένες άδειες για χώρους διάθεσης αποβλήτων;» (παρ. 18 και 24 της απόφασης.)

Το Δικαστήριο επισήμανε αρχικά ότι: «η έλλειψη καταρτίσεως σχεδίων διαχείρισης μπορεί να προκαλέσει τη διαδικασία κατ' εφαρμογή του άρθρου 226 ΕΚ κατά του εν λόγω κράτους μέλους, με σκοπό να διαπιστωθεί από το Δικαστήριο μη τήρηση των απορρευουσών από το άρθρο 7 της Οδηγίας υποχρεώσεων. Εξ άλλου, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η παράβαση της υποχρεώσεως σχετικά με την κατάρτιση σχεδίων διαχειρίσεως των αποβλήτων πρέπει να θεωρείται σοβαρή» (παράγρ. 42). Παρά την ως άνω επισήμανση, το Δικαστήριο δεν εξάρτησε τη νομιμότητα της άδειας λειτουργίας χώρου διαθέσεως των αποβλήτων από την προηγούμενη κατάρτιση σχεδίων διαχείρισης, τονίζοντας ότι η επιλογή της αντίθετης λύσης θα κατέληγε όχι μόνο στην αδικαιολόγητη καθυστέρηση της εκπληρώσεως των λοιπών υποχρεώσεων που επιβάλλει η κοινοτική νομοθεσία στις αρμόδιες εθνικές αρχές αλλά και στην παρεμπόδιση υλοποίησης του στόχου της αποτελεσματικής διαθέσεως των αποβλήτων λόγω της ανεπάρκειας των νομίμως διαθέσιμων τοποθεσιών διαθέσεως (παράγρ. 43 και 44)[31]. Η τελική του απάντηση είναι ότι «.....τα άρθρα 4, 5 και 7 της Οδηγίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 9, πρέπει να ερμηνευτούν ότι παρέχεται η δυνατότητα σε ένα κράτος μέλος το οποίο δεν υιοθέτησε εντός καθορισμένης χρονικής περιόδου σχέδιο ή σχέδια διαχείρισης των αποβλήτων, να εγκρίνει μεμονωμένες άδειες για χώρους διάθεσης αποβλήτων» (παρ. 46 και σημείο 3 του

διατακτικού της απόφασης). Το Δικαστήριο, επιδεικνύοντας ρεαλισμό στην αντιμετώπιση του θέματος[32], έδωσε την πρέπουσα λύση στηριζόμενο σε μια «πραγματιστική» αντίληψη[33].

Με βάση λοιπόν την ερμηνεία που έδωσε το ΔΕΚ, ιδίως για το άρθρο 7 της Οδηγίας, το οποίο αναφέρει ότι «για την επίτευξη των στόχων των άρθρων 3, 4 και 5, η αρμόδια αρχή ή αρχές που προβλέπονται στο άρθρο 6 υποχρεούνται να συντάξουν, το ταχύτερο δυνατό, ένα ή περισσότερα σχέδια διαχείρισης των αποβλήτων...»), νομίμως μπορεί να εκδώσει η αρμόδια αρχή άδεια προσωρινής αποθήκευσης παρά το ότι δεν υπάρχει περιφερειακό ή/και νομαρχιακό σχέδιο διαχείρισης των αποβλήτων. Αυτή η απόφαση του ΔΕΚ είναι υποχρεωτική για τον εθνικό δικαστή, διότι η ασφάλεια δικαίου και η ίδια εφαρμογή από τα κράτη μέλη των κοινοτικών διατάξεων αποτελούν τις βασικές προϋποθέσεις για την επιβεβλημένη ισότητα των ρυθμίσεων της κοινοτικής έννομης τάξης. Σε ό,τι αφορά στο αν μπορεί ένα πρόσωπο (φυσικό ή νομικό) να προβάλει τον ισχυρισμό της άμεσης εφαρμογής διατάξεων του παράγωγου κοινοτικού δικαίου ως διάδικος στα πλαίσια μιας εθνικής δίκης, η απάντηση είναι θετική από τη νομολογία του ΔΕΚ[34]. Σε κάθε περίπτωση, η ερμηνεία των εθνικών διατάξεων πρέπει να γίνεται σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, καθώς ο εθνικός δικαστής είναι ταυτόχρονα και κοινοτικός δικαστής.

Γ. Τα ζητήματα ουσίας και η πληρότητα της Περιβαλλοντικής Έκθεσης

Όπως ειπώθηκε παραπάνω, η άδεια για την «προσωρινή αποθήκευση» προϋποθέτει τη σύνταξη Περιβαλλοντικής Έκθεσης και όχι ολοκληρωμένης ΜΠΕ. Εν όψει όμως του ότι η πολιτική διαχείρισης των απορριμμάτων πρέπει να αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας, θα ήταν σκόπιμο να υποβάλλεται πλήρης Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων που θα διαλαμβάνει όλα τα στοιχεία που απαιτούνται για ΜΠΕ[35], και συγκεκριμένα α) την περιγραφή του έργου με πληροφορίες για το χώρο εγκατάστασης, το σχεδιασμό και το μέγεθός του, β) την περιγραφή των στοιχείων του περιβάλλοντος που ενδέχεται να θιγούν σημαντικά, γ) τον εντοπισμό και την αξιολόγηση των βασικών επιπτώσεων στο περιβάλλον, δ) την περιγραφή των

μέτρων για την πρόληψη και μείωση ή αποκατάσταση, ε) τη σύνοψη των εναλλακτικών λύσεων, στ) την περίληψη και ζ) τη σύντομη αναφορά των δυσκολιών που προέκυψαν κατά την εκπόνηση. Ωστόσο πρέπει να έχουμε κατά νου ότι στο ζήτημα των αποβλήτων υπάρχει έλλειψη αξιόπιστων πληροφοριών και κατά συνέπεια αβεβαιότητα ή ακόμη και άγνοια, οι οποίες δεν μας επιτρέπουν να οδηγηθούμε σε πλήρη περιβαλλοντική και οικονομική ανάλυση[36]. Επομένως, η προσέγγιση των ζητημάτων ουσίας πρέπει να γίνεται με μια «πραγματιστική» αντίληψη[37] χωρίς φορμαλιστικούς περιορισμούς, αποβλέποντας στην υλοποίηση των στόχων της νομοθεσίας για την προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας. Προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται να κινείται η ΣΤΕ 769/2005.

III. Αντί επιλόγου

Είναι γνωστό ότι οι δικαστικές διαμάχες για το πρόβλημα των απορριμμάτων συνιστούν αντιπροσωπευτική περίπτωση μιας «ενδοπεριβαλλοντικής στάθμισης». Συγκεκριμένα, από τη μια πλευρά βρίσκεται η πιθανολογούμενη βλάβη του περιβάλλοντος ή/και της υγείας των περιοίκων, αν διατηρηθούν οι διοικητικές πράξεις με τις οποίες εγκρίνεται μια δραστηριότητα διαχείρισης στερεών αποβλήτων, και από την άλλη η βλάβη του περιβάλλοντος ή/και της υγείας των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής, εάν αυτές ακυρωθούν. Πρόκειται δηλαδή για στάθμιση των κινδύνων που υφίστανται και για τις δύο πλευρές (risks and countervailing risks) και στην οποία υπερέχουσα θέση κατέχει η αποτροπή του κινδύνου βλάβης που είναι πιθανότερο να πραγματοποιηθεί ή που είναι μεγαλύτερος[38].

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η αντίδραση των κατοίκων μιας περιοχής, όπου σχεδιάζεται δραστηριότητα διαχείρισης στερεών αποβλήτων, πολλές φορές δεν σχετίζεται με τα επιστημονικά δεδομένα ούτε με τις ευρύτερες κοινωνικές ή περιβαλλοντικές ανάγκες της περιοχής αλλά είναι απλώς απότοκη του συνδρόμου NIMBY (Not in My Backyard). Δεν πρόκειται δηλαδή για έκφραση οικολογικής στάσης ως αντιστάθμισμα σε μια βλαπτική για το περιβάλλον οικονομική δραστηριότητα,

αλλά για άρνηση των πολιτών να αποδεχθούν τις προτεινόμενες λύσεις κυρίως για λόγους που έχουν να κάνουν με το φόβο μείωσης της αξίας των παρακείμενων ακινήτων τους[39].

Η λύση δεν μπορεί παρά να αναζητηθεί στο σεβασμό της υιοθετούμενης από το κοινοτικό δίκαιο ιεράρχησης των μεθόδων διαχείρισης - πρόληψη ή μείωση, ανακύκλωση, διάθεση- με σαφή προτεραιότητα των πρώτων έναντι της τελευταίας και στην αυθεντική εμπλοκή των πολιτών στη διαδικασία σχεδιασμού και στόχων της πολιτικής για τα απορρίμματα. Και αυτή όμως η λύση έχει τα όριά της όχι τόσο εξ αιτίας των γραφειοκρατικών εμποδίων όσο εξ αιτίας του γεγονότος ότι η όποια πολιτική για τα απόβλητα συμπυκνώνει μια εγγενή και ίσως ανυπέρβλητη αντίφαση που συνίσταται στο ότι η κατανάλωση δημιουργεί απορρίμματα αλλά και οικονομική ανάπτυξη[40]. Έτσι, ο ανταποκρινόμενος στα πράγματα χαρακτηρισμός της κοινοτικής νομοθεσίας για τα απόβλητα ως «ένας πλήρης γρίφος»[41] δεν είναι παρά αντανάκλαση της παραπάνω αντίφασης. Επανερχόμαστε λοιπόν στην αρχική μας επισήμανση, ότι οι ρυθμίσεις για τα απορρίμματα είναι κατεξοχήν πολιτικές καθώς προσδιορίζονται από τον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής και κατανάλωσης. Ο τελευταίος, όπως είναι προφανές, βρίσκεται πέραν των νομικών ρυθμίσεων.

[1] European Environmental Agency, *Europe's Environment: the Third Assessment*, σ. 151. Προσβάσιμο στο: https://reports.eea.eu.int/environmental_assessment_report_2003_10/en Ομοίως Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, *Προς μια θεματική στρατηγική για την πρόληψη και την ανακύκλωση των αποβλήτων*, COM (2003) 301 τελικό.

[2] Βλ., αντί πολλών, Maria Lee, *EU Environmental Law: Challenges, Change and Decision-Making*, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2005, σ. 213-238. Ομοίως την ίδια διάσταση έχει το ζήτημα αυτό και στο Διεθνές Δίκαιο Περιβάλλοντος. Βλ. P. Sands, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, second edition, 2003, σ. 675 επ.

[3] Κυρίως οι οριζόντιου χαρακτήρα Οδηγίες: Οδ. 75/442 για τα στερεά απόβλητα [1975] ΕΕΕΚ L 194/39, όπως τροποποιήθηκε με την Οδ. 1991/156 [1991] ΕΕΕΚ L 078/32, και Οδ. 99/31 για την υγειονομική ταφή [1999] ΕΕΕΚ L 182/1.

[4] M. Lee, όπ.π., σ. 214, S. Tromans, «*EC Waste Law - A Complete Mess*», 13 *Journal of Environmental Law*, 133 (2001).

[5] Γ. Γιαννακούρου, «*Η διαχείριση των στερεών αποβλήτων στην Ελλάδα: νομικά αιτήματα και θεσμικές προκλήσεις*», σε: Γ. Γιαννακούρου/Θ. Οικονόμου/Ν.-Κ. Χλέπα, *Διαχείριση απορριμάτων*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, 2004, σ. 43-59.

[6] M. Lee, *όπ.π.*, σ. 217-219.

[7] D. Pocklington, «*How Sustainable is the Concept of “Waste”*», 14 *Environmental Law and Management* 208 (2002).

[8] Άρθρο 1 α) Οδ. 75/442, όπως τροποποιήθηκε.

[9] I. Cheyne, «*The Definition of Waste in EC Law*», 14 *Journal of Environmental Law* 61 (2002).

[10] M. Lee, *όπ.π.*, σ. 216, I. Cheyne, *όπ.π.*, σ. 62-63.

[11] G. Gallego, «*Waste Legislation in the European Union*» *European Environmental Law Review* 342, 349 (December 2001), I. Cheyne, *όπ.π.*, σ. 64.

[12] M. Lee, *όπ.π.*, σ. 217, G. Gallego, *όπ.π.*, σ. 349.

[13] Υποθέσεις C-304/94, C-330/94, C-224/95 [1997], Συλλ I-3561.

[14] Υποθέσεις C-600/00 *Abfall Service AG v. Bundeminister für Umwelt* [2002], Συλλ. I-1961, C-228/00 *Επιτροπή κατά Γερμανίας* [2003], Συλλ. I-1439 και C-458/00 *Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου* [2003], Συλλ. I-553.

[15] Υποθέσεις C-418/97, C-419/97, *ARCO Chemie Nederland Ltd κατά Minister van Volkshuisvesting* [2000], Συλλ. I-4475.

[16] Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, *Προς μια θεματική στρατηγική για την πρόληψη και την ανακύκλωση των αποβλήτων*, *όπ.π.*, σ. 38-39.

[17] I. Cheyne, *όπ.π.*, σ. 69-71. Το ΔΕΚ στην προαναφερόμενη υπόθεση ARCO εκτίμησε ότι «*η πραγματική ύπαρξη αποβλήτου υπό την έννοια της οδηγίας πρέπει να ελέγχεται από πλευράς του συνόλου των πραγματικών περιστατικών, λαμβανομένου υπόψη του σκοπού της οδηγίας, και πρέπει να καταβάλλεται μέριμνα ώστε να μη θίγεται η πρακτική αποτελεσματικότητα της οδηγίας αυτής.*» (παράγρ. 73 της απόφασης).

[18] Να τονίσουμε εδώ ότι η «πραγματιστική» άποψη είναι η κρατούσα τα τελευταία χρόνια στο δίκαιο του περιβάλλοντος, τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία, και

στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Κύρια στοιχεία της είναι: α) η αντιουσιοκρατική αντίληψη για την πραγματικότητα και συνεπώς η αποδοχή του πλουραλισμού των αληθειών, β) οι επιλογές να γίνονται με όρους πρακτικής εμπειρίας, δηλαδή προκρίνεται αυτό που απλά βελτιώνει την παρούσα κατάσταση αποφεύγοντας μαξιμαλιστικούς στόχους, γ) η έννοια του περιβαλλοντικού κινδύνου δεν προσδιορίζεται μόνο από την επιστήμη αλλά και από την κοινωνία σύμφωνα με τις ανάγκες της και τον τρόπο που η τελευταία τον προσλαμβάνει. Για μια σε βάθος θεωρητική προσέγγιση βλ., αντί πολλών, S. Shapiro/R. Glicksman, *Risk Regulation at Risk: restoring a pragmatic approach*, Stanford (CA), Stanford University Press, 2003, σ. 14-30 και passim; D. Farber, *Eco-Pragmatism: Making Sensible Environmental Decisions in an Uncertain World*, Chicago, University of Chicago Press, 1999, passim.

[19] S. Tromans, ό.π., σ. 146.

[20] Υποθέσεις C-53/02 και C-217/02 Commune de Braine-le-Chateau, M. Tillieut κλπ και Région Wallon, ΠερΔικ 3/2004, σ. 423 με παρατηρήσεις Ε. Πρεβεδούρου.

[21] ΣτΕ 769/2005 Ε΄ Τμήμα.

[22] Άρθρο 3 Οδ. 75/442.

[23] M. Lee, ό.π. σ. 220.

[24] Αναφέρεται ρητά στο άρθρο 5 της τροποποιητικής οδηγίας 91/156/ΕΟΚ.

[25] Βλ. ΣτΕ 2684/2004 (Ε΄ Τμήμα). Να σημειώσουμε όμως ότι η εν λόγω απόφαση βασίστηκε στο προηγούμενο καθεστώς της ΚΥΑ 69728/824/1996 και όχι στο ισχύον σήμερα.

[26] Βλ. τις αποφάσεις του ΔΕΚ της 7-4-1992 (υπόθεση C-45/91), Συλλ. Ι-2509 και της 4-7-2000 (υπόθεση C-387/98), Συλλ. Ι-2509, ΠεΔικ 1/2001, σ. 139 με παρατηρήσεις Ε. Πρεβεδούρου.

[27] Συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-175/98 C-177/98 Paolo Lirusi Francesca Bizzaro. Προσβάσιμο στο: <https://curia.eu.int/jurisp/>

[28] Όπως είναι γνωστό, οι εθνικές διατάξεις, με τις οποίες μεταφέρονται στην εσωτερική έννομη τάξη οι Οδηγίες, ανακοινώνονται στην Επιτροπή και υπάγονται στον έλεγχο της.

[29] Αυτό επιβεβαιώνεται από το ΣτΕ (π.χ. 2498/1999, 2499/1999, 1048/2000,

3610/2002 Ολ.), όπου τονίζεται ότι υπό το καθεστώς της ΚΥΑ 69728/824/1996 είναι επιβεβλημένος ένας τέτοιος σχεδιασμός.

[30] Βλ. *supra*, υποσημ. 20.

[31] Ο γενικός Εισαγγελέας J. Mischo στις Προτάσεις του επισημαίνει ότι η προϋπόθεση εκπονήσεως σχεδίου διαχείρισης πριν από τη χορήγηση ατομικών αδειών οδηγεί σε μετάθεση της αποτελεσματικότητας της Οδηγίας και αυτό αντιβαίνει στο σκοπό της Οδηγίας να διασφαλίζει την προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος (παράγρ. 11). Το κείμενο των Προτάσεων είναι προσβάσιμο στο: <https://curia.eu.int/jurisp/>

[32] Ε. Πρεβεδούρου, *όπ.π.* (σημ. 20), σ. 428.

[33] Βλ. *supra*, υποσημ. 18 και το κείμενο που τη συνοδεύει.

[34] ΔΕΚ [1989] C-152/84 Fratelli Costanzo παράγρ. 28-33, και ΔΕΚ [1999] C-435/97 WWW and Others, παράγρ. 69-71. Προσβάσιμες στο: <https://curia.eu.int/jurisp/>

[35] Άρθρο 5 του ν. 1650/86, όπως αντικαταστάθηκε από το άρθρο 3 του ν. 3010/2002.

[36] Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, *Προς μια θεματική στρατηγική για την πρόληψη και την ανακύκλωση των αποβλήτων*, *όπ.π.*, σ. 23. Βλ. ομοίως Κανονισμό 2150/2002 για τις στατιστικές των αποβλήτων (ΕΕΕΚ L 332/1, 2002), όπου τονίζεται ότι η πρώτη αξιολόγηση για τις τάσεις παραγωγής αποβλήτων θα γίνει το 2008. Να σημειωθεί ότι ο εν λόγω Κανονισμός είναι υπό αναθεώρηση. Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Πρόταση Κανονισμού για τη μεταφορά των αποβλήτων*, COM (2003) 379 τελικό και *Τροποποιημένη Πρόταση Κανονισμού για τη μεταφορά των αποβλήτων*, COM (2004) 172.

[37] Βλ. *supra*, υποσημ. 18 και το κείμενο που τη συνοδεύει.

[38] Βλ. σχετ. J. B. Wiener, , *in: J. Applegate (ed.), Environmental Risk, Vol. II, London, Ashgate Publications, 2004, σ. 505-525, ιδίως 515.*

[39] Βλ. σχετ. Κ. Μενουδάκου, Πρόλογος στο: Γ. Γιαννακούρου/Θ. Οικονόμου/Ν.-Κ. Χλέπας, *Διαχείριση απορριμάτων*, *όπ.π.*, σ. 10. Ομοίως, Maria Lee, *EU Environmental Law*, *όπ.π.*, σ. 214 επ.

[40] Γι'αυτό το ζήτημα αναλυτικά στο A. Dobson, *Citizenship and the Environment*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

[41] S. Tromans, όπ.π., σ. 133.